

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

แนวความคิดเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์

ความหมายของกลุ่มผลประโยชน์

มนตรี เจนวิทย์การ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องกลุ่มผลประโยชน์ กล่าวว่า “นักทฤษฎีกลุ่มเชื่อว่าถ้าเราสามารถเข้าใจในกิจกรรมของกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆได้แล้ว เราจะเข้าใจการเมืองและสามารถอธิบาย วิเคราะห์ระบบการเมืองได้ เพราะฉะนั้น นักทฤษฎีกลุ่มจึงมีความเห็นว่า (1) กลุ่มมีความสำคัญในระบบการเมือง (2) ทฤษฎีกลุ่มมีประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจทางการเมือง¹

1. นิยามความหมาย

เดวิด บี ทรูแมน (David B. Truman) นักคิดหรือนักทฤษฎีกลุ่มคนสำคัญได้กล่าวไว้ว่า กลุ่มที่เขาเรียกว่า กลุ่มผลประโยชน์ (interest groups) นั้น ถ้าเพียงแต่เรียกร่องผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ก็ยังไม่ถือว่าเป็นพฤติกรรมทางการเมือง แต่ถ้ากลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ ไปเรียกร่องเข้ากับสถาบันรัฐบาลเมื่อไหร่ กลุ่มเหล่านี้ก็จะกลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมือง (political interest groups)² ทรูแมน มิได้มองพฤติกรรมกลุ่มว่าจะต้องเป็นพฤติกรรมทางการเมืองเสมอไป นอกเสียจากในกรณีที่เข้าไปสัมพันธ์กับรัฐบาล ทรูแมน เห็นว่า การศึกษาแนวกลุ่มเป็นการศึกษาการเมืองที่แยกแวกออกจากการศึกษาแนวสถาบัน และกฎหมายซึ่งมีลักษณะเป็นทางการ (formalism) ซึ่งไม่ได้ทำให้เห็นพฤติ

¹ มนตรี เจนวิทย์การ, “สังคมวิทยาการเมือง: การศึกษารัฐศาสตร์แนวกลุ่ม.” หลักและวิธีศึกษารัฐศาสตร์ (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2529) หน้า 2.

² David B. Truman, The Governmental Process (New York : Alfred A. Knopf, Inc, 1955) p. 37.

กรรมที่เป็นพลวัตรทางการเมือง แต่เขาก็ได้เตือนผู้ที่จะใช้แนวกลุ่มในการศึกษาการเมืองว่าจะต้องไม่มองว่า กลุ่มเท่านั้นที่เป็นผู้ “ผูกขาด” การริเริ่มนโยบายหรือกิจกรรมทางการเมืองซึ่งเป็นการมองข้ามความสำคัญของรัฐบาลไป สถาบันและองค์กรต่าง ๆ ของรัฐจะเป็นผู้ริเริ่มนโยบายที่สำคัญเช่นกัน การมองว่ากลุ่มเป็นผู้ผูกขาดด้านที่เรียกว่า input functions ของนโยบายจะเป็นการเมืองอย่างผิวเผิน

ม.ร.ว.พฤษทิสาน ชุมพล ได้นิยาม “กลุ่มผลประโยชน์” ตาม G.A. Almond และ G.Bingham Powell ว่าเป็น “กลุ่มคนที่เชื่อมโยงกัน โดยมีความสนใจหรือห่วงใยในสิ่งในสิ่งหนึ่ง หรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน และโดยมีความสำนึกอยู่ไม่มากก็น้อยว่าเขามีความเชื่อมโยงดังกล่าวอยู่” ส่วน Robert E. Dowes และ John A. Hugher ได้ให้นิยามของกลุ่มผลประโยชน์ไว้ว่า “กลุ่มผลประโยชน์คือการรวมตัวของบุคคลซึ่งมุ่งหมายจะมีอิทธิพลต่อการปกครองในลักษณะที่จะเอื้อต่อผลประโยชน์ของกลุ่ม โดยที่กลุ่มดังกล่าวไม่ใช่พรรคการเมือง”³

กลุ่มผลประโยชน์แตกต่างจากพรรคการเมืองคือ พรรคการเมืองมีความสนใจที่จะเข้ามามีอำนาจการปกครอง และการแข่งขันกันเพื่อให้ได้มา ซึ่งตำแหน่งและอำนาจทางการเมือง ส่วนกลุ่มผลประโยชน์เพียงแต่สนใจที่จะมีอิทธิพลโน้มน้าว (influence) ผู้ที่ทำการปกครองแต่ไม่สนใจที่จะเข้ามาทำการปกครอง⁴

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ กล่าวว่า กลุ่มผลประโยชน์ (interest group) ได้แก่ กลุ่มพลเรือนที่มารวมกลุ่มกันด้วยความสมัครใจ เพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้เกิดผลต่อนโยบายของสังคม เช่น เปลี่ยนแปลง ยกเลิก หรือดำรงรักษานโยบายอันเป็นประโยชน์ของกลุ่มไว้ การดำเนินการให้เกิดอิทธิพลต่อนโยบาย อาจทำได้หลายอย่าง เช่น

³ พฤษทิสาน ชุมพล, ม.ร.ว. ระบบการเมือง : ความรู้เบื้องต้น (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 115.

⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 116.

การเข้าหาผู้เกี่ยวข้องให้ช่วย (lobbying) การเรียกรายเงินสำหรับใช้ในการหาเสียง การช่วยหาเสียง การมีสัมพันธไมตรีกับองค์กรของรัฐบาล เป็นต้น⁵

ลิขิต ชีรเวคิน กล่าวถึง กลุ่มผลักดันหรือกลุ่มผลประโยชน์ (perssure group or interest group) ในแง่ที่ว่า ได้แก่กลุ่มบุคคลที่มีจุดประสงค์ร่วมกันทำการจัดตั้ง สร้างปฏิสัมพันธ์ และมุ่งหาผลตามกระบวนการทางการเมือง เช่น การจัดตั้งกลุ่มชาวนาเพื่อให้เรียกร้องให้รัฐบาลประกันราคาข้าว จะเห็นได้ว่าในระบบการเมืองแบบเปิด กลุ่มผลักดันหรือกลุ่มผลประโยชน์มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนจากสถาบันอื่น ๆ โดยเฉพาะพรรคการเมือง การรวมกลุ่มย่อมมีอำนาจต่อรองสูงและสามารถมีผลต่อการแจกแจงทรัพยากรหรือเพื่อหาผลประโยชน์ในระบบ โดยกลุ่มผลประโยชน์จะทำหน้าที่เชื่อมระหว่างโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างพื้นฐาน (mass media)ซึ่ง ดร.ลิขิต ชีรเวคิน ได้เขียนผังโครงสร้างการเมือง 3 ระดับ ดังนี้⁶

⁵ สัจญา สัจญาวิวัฒน์, สังคมวิทยาการเมือง : หลักการและการประยุกต์ (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2532), หน้า 104.

⁶ ลิขิต ชีรเวคิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 249-250

1. โครงสร้างส่วนบน (super-structure)

ประกอบด้วย รัฐธรรมนูญ พรรคการเมือง
การเลือกตั้ง รัฐสภา และรัฐบาล (และข้าราชการ)

2. โครงสร้างส่วนกลาง (intermediate structure)

ประกอบด้วยพรรคการเมือง
และกลุ่มผลักดัน หรือกลุ่มผลประโยชน์ สื่อมวลชน

3. โครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure)

ประกอบด้วย การปกครองท้องถิ่น

2. การแบ่งกลุ่มผลประโยชน์

นักสังคมวิทยาแบ่งกลุ่มออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ

2.1 กลุ่มของคนที่มีลักษณะร่วมบางอย่างที่จัดอยู่ในประเภทหรือชนิดเดียวกัน (categories)

กลุ่มในกรณีเช่นนี้ เช่น คนผมสีทอง คนที่อยู่ในอายุรุ่นราวคราวเดียวกันหรือประกอบอาชีพเดียวกัน เพราะฉะนั้นเรามักจะได้ยินคำว่า กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มผู้หญิง กลุ่มพ่อค้า กลุ่มข้าราชการ ทหาร และตำรวจ ทั่วๆไปที่กลุ่มบุคคลในประเภทเดียวกันนี้มิได้รู้จักหรือสัมพันธ์กันเลยแต่ชีวิตความเป็นอยู่ซึ่งพอจะจัดเข้าไว้ในประเภทเดียวกัน คนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเหล่านี้ถ้ามีผลประโยชน์ร่วมกัน ก็อาจมารวมตัวกันจัดตั้งกันเป็นกลุ่มในความหมายที่แท้จริงได้ โดยมีปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องและความสำนึกถึงความเป็นสมาชิกของกลุ่มร่วมกัน เช่น กลุ่มผู้หญิงที่รวมตัวกันต่อสู้เพื่อสิทธิสตรี กลุ่มพ่อค้าที่รวมกันเป็นสมาคมการค้า เพื่อรักษาผลประโยชน์ของบุคคลประเภทเดียวกัน

2.2 กลุ่มของคนที่ยังรวมตัวกันอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง (aggregates)

การที่คนหลายคนมาขึ้นอยู่ในที่แคบที่ใดที่หนึ่ง เช่นคนที่มาดูไฟไหม้หรืออุบัติเหตุ หรือคนที่นั่งฟังคำบรรยาย คำอภิปรายในห้อง เรามักเรียกกันว่ากลุ่มเหมือนกันแต่ความจริงแล้วคนเหล่านี้อาจจะไม่รู้จักกันเลย เพียงแต่ความสนใจส่วนตัวหรือความต้องการทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ถ้าหากบุคคลเหล่านี้เริ่มมีการพูดจากรู้จักกัน หรือเห็นว่าจำเป็นต้องดำเนินการอะไรสักอย่างร่วมกันเมื่อไหร่ ก็อาจนำไปสู่การก่อตั้งได้ เช่นผู้ที่ไปดูไฟไหม้ร่วมกัน ก่อตั้งกลุ่มป้องกันไฟไหม้ในเขตหมู่บ้าน หรือผู้เข้าประชุมตกลงร่วมกันที่จะตั้งกลุ่มเพื่อจัดหาพยาบาลทางบางอย่าง เช่น ตั้งสโมสรหรือสมาคม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการนำไปสู่ การเกิดกลุ่มอย่างแท้จริงได้

2.3 กลุ่มในความหมายที่แท้จริง (groups)

กลุ่มในความหมายประเภทที่ 1 และ 2 ก็อาจจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มในความหมายประเภทที่ 3 ถ้ามีการพูดจาปฏิสัมพันธ์กันและตกลงทำงานร่วมกันเพื่อจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งกลุ่มอาจมีลักษณะกระจัดกระจายกันเป็นกลุ่มขนาดเล็ก แต่กลุ่มในความหมายประเภทที่ 3 นี้ อาจมีขนาดใหญ่โตมากก็ได้ เช่น สหพันธ์กรรมกรที่มีสาขาทั่วประเทศ แต่ลักษณะที่สำคัญก็คือ สมาชิกของกลุ่มจะต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องไม่จำเป็นต้องพบปะกันเป็นทางการเฉพาะหน้า (face-to-face ก็ได้) และสำนึกถึงความ เป็นสมาชิกของกลุ่มร่วมกัน แม้จะอยู่คนละแห่งของประเทศก็ตาม เพราะฉะนั้น เราอาจให้ความหมายของคำว่ากลุ่มได้ว่า กลุ่มคือ “บุคคลจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างสม่ำเสมอ มีความภักดีร่วมกันและเข้าร่วมในกิจกรรมอันเดียวกัน”

ในบรรดากลุ่มในความหมายประเภทที่ 3 นั้น อาจแบ่งเป็น 2 ประเภทอีกคือ กลุ่มปฐมภูมิ (primary groups) และกลุ่มทุติยภูมิ (secondary groups or associations)

กลุ่มปฐมภูมิ มีลักษณะสำคัญคือ มีความสัมพันธ์ส่วนตัวใกล้ชิด (face-to-face relations) มาก ความสัมพันธ์ไม่เฉพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ครอบคลุมหลาย ๆ ด้าน มีลักษณะค่อนข้างถาวร จำนวนผู้เกี่ยวข้องมีน้อย และความ

สัมพันธ์เป็นไปอย่างค่อนข้างสนิทสนม กลุ่มปฐมภูมิ ได้แก่ กลุ่มที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของสังคม คือ ครอบครัว กลุ่มเพื่อนบ้าน และกลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียน ความสัมพันธ์จะถูกกำหนดโดยอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าผลประโยชน์พิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง

กลุ่มทุติยภูมิ คือ กลุ่มที่ต้องจัดตั้งขึ้นมา ไม่ใช่กลุ่มธรรมชาติสังคม (กลุ่มประเภทนี้บางชนิดอาจมีอยู่ในสังคมหนึ่งแต่ไม่มีในสังคมอื่น) เป็นกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะบางอย่างเป็นจุดรวมของความสัมพันธ์ สมาชิกมีการติดต่อกันอย่างจำกัด มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันเพียงบางส่วนของชีวิตสังคม (partial association) คนจะใช้ชีวิตเพียงบางส่วนในกิจกรรมของกลุ่มนั้น เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกก็อย่างเพียงส่วนที่เกี่ยวข้องในระยะใดระยะหนึ่ง ไม่ได้มีความสนิทสนมกันเป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่น กลุ่มศาสนา กลุ่มอาชีพ สโมสร สมาคม อาสาสมัคร และกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มอิทธิพลทางการเมือง และคนๆ หนึ่งอาจเป็นสมาชิกของกลุ่มหลายกลุ่มพร้อมกันได้

กลุ่มผลประโยชน์ที่เราหมายถึงในการศึกษารัฐศาสตร์แนวกลุ่มก็คือ กลุ่มทุติยภูมินี้เองอย่างไรก็ตาม กลุ่มในความหมายของการศึกษารัฐศาสตร์แนวกลุ่มนั้นยังมีคำที่ใช้เรียกอยู่อีกหลายคำ เช่น กลุ่มกดดันหรือกลุ่มอิทธิพล (pressure groups) กลุ่มประท้วง (protest groups) ลobbies และสมาคมอาสาสมัคร (voluntary associations) ซึ่งถ้าจะกล่าวแล้วก็คือกลุ่มประเภทเดียวกัน แต่อาจจะเน้นลักษณะและวิธีดำเนินการเพื่อใช้อิทธิพลแตกต่างกันไป นอกจากนั้นกลุ่มผลประโยชน์มีความหมายแตกต่างจากกลุ่มที่เรียกว่าพรรคการเมือง และขบวนการสังคม (social movements) ซึ่งมีเป้าหมายในการดำเนินงานไม่เหมือนกลุ่มผลประโยชน์

3. แนวความคิดที่สำคัญเกี่ยวกับกลุ่ม

แนวความคิดของ เจมส์ เมดิสัน (James Madison- ค.ศ.1751-1836)

ในช่วงที่มีการรณรงค์เพื่อให้มีรัฐธรรมนูญจัดตั้งประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นสหพันธรัฐนั้น บุคคลที่บทบาทสำคัญผู้หนึ่งคือ เจมส์ เมดิสัน ซึ่งได้ร่วมมือกับ อเล็กซานเดอร์ แฮมมิลตัน และ จอห์น เจย์ เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ สนับสนุนความคิดในการจัดตั้งสหพันธรัฐ

นี้ซึ่งต่อมาได้รวมเป็นเล่มชื่อว่า The Federalist Papers นับเป็นผลงานที่เป็นแหล่งสำคัญของความคิดทางการเมืองอเมริกัน ต่อมาเจมส์ เมดิสัน ได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีคนที่ 4 ของสหรัฐอเมริกา (ค.ศ.1809-1817)

เมดิสัน มองว่า การเกิดที่เขาเรียกว่า กลุ่มเฉพาะ (faction) เป็นเรื่องธรรมดาของสังคม การทำลายกลุ่ม เท่ากับเป็นการทำลายประชาธิปไตย จุดสำคัญจึงอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะควบคุมผลร้ายของกลุ่มมิให้เป็นอันตรายต่อคนอื่น ๆ และที่สำคัญ คือ เป็นอันตรายต่อผลประโยชน์อันถาวรของชุมชน เมดิสันเห็นว่า ระบบการมีตัวแทนและระบบสหพันธ์ที่เขาเสนอ น่าจะช่วยขจัดผลร้ายของกลุ่มได้ ระบบสหพันธ์ที่จะสร้างขึ้นในดินแดนสหรัฐนั้น มีข้อที่สำคัญคือ จะช่วยทำลายและควบคุมความรุนแรงของการมีกลุ่มเฉพาะ เขาตระหนักดีถึงความวิตกของคนเป็นจำนวนมากกว่าความไร้เสถียรภาพ ความไม่ยุติธรรม และความยุ่งเหยิง และการไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนหรือส่วนรวมจะต้องเกิดขึ้นแน่ ถ้าให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยเสียงข้างมาก ตกไปอยู่ในมือของกลุ่มเฉพาะที่ควบคุมสภาที่ประชุม

เมดิสัน ได้ให้นิยามคำว่า กลุ่มเฉพาะ(faction) ว่าหมายถึง “จำนวนของพลเมืองไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเสียงข้างมาก หรือเสียงข้างน้อยก็ตาม ซึ่งรวมกันและดำเนินการโดยมีแรงกระตุ้นหรืออารมณ์ร่วมกัน หรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นปรปักษ์ต่อสิทธิของพลเมืองคนอื่น ๆ หรือต่อผลประโยชน์ถาวรและร่วมกันของชุมชน” ในทัศนะของเมดิสัน เขายอมรับว่ากลุ่มเฉพาะนั้น มีผลร้าย (mischiefs of faction)^{*} ซึ่งมีทางแก้ 2 วิธีด้วยกัน คือ (1) ขจัดสาเหตุ และ (2) ควบคุมผลของมัน สำหรับวิธีแรกประกอบด้วย 2 วิธีเช่นกัน วิธีที่ 1 คือ ทำลายเสรีภาพซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มเฉพาะเสีย ส่วนอีกวิธีหนึ่งคือ ให้พลเมืองทุกคน มีความคิดเห็น อารมณ์ ความรู้สึกและผลประโยชน์ที่เป็นอย่างเดียวกันหมด

^{*}คำนี้เป็นศัพท์เฉพาะที่เมดิสันใช้

ความสำคัญของแนวความคิดของเมคิสัน อยู่ที่ว่า เขามองเห็นการเกิดกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นสิ่งธรรมดาที่คนยังมีผลประโยชน์แตกต่างกันไป โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ อันนำไปสู่ความแตกต่างในด้านความคิดเห็นและเรื่องอื่น ๆ เมคิสันไม่เชื่อว่าการใช้อำนาจจัดกลุ่มออกไปเป็นผลดี เพราะเท่ากับเป็นการทำลายเสรีภาพและระบอบการปกครองประชาธิปไตย เขาเห็นว่า เพื่อมิให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นอันตรายต่อบุคคลนอกกลุ่ม และผลประโยชน์ของส่วนรวม จำเป็นต้องหันมาควบคุมผลเสียจะดีกว่า และได้เสนอรูปการปกครองแบบสาธารณณะ เป็นการป้องกันมิให้กลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง มีอำนาจโดยเด็ดขาด เมคิสัน จึงเป็นนักคิดหรือนักทฤษฎีกลุ่มที่เห็นว่า กลุ่ม จำเป็นต่อการมีประชาธิปไตย แต่ต้องคอยควบคุมผลเสียของการดำเนินงานของกลุ่มเอาไว้

แนวความคิดของ เอเธอร์ เบนท์ลี และเดวิด ทูแมน

แนวความคิดนี้เป็นแนวความคิดซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่รัฐศาสตร์เป็นสาขาวิชาที่แยกออกจาก กฎหมายและการบริหาร ในศตวรรษที่ 20 ก่อนหน้านั้น การศึกษารัฐศาสตร์ เน้นในเรื่องสถาบันการเมืองที่เป็นทางการ คือฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ แต่ไม่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งเป็นพลังนอกเหนือรัฐบาล (nongovernmental forces) เอเธอร์ เบนท์ลี ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยา ได้เปิดแนวการมองการเมืองใหม่ ในหนังสือของเขา ชื่อ The Process of Government พิมพ์ในปี ค.ศ.1908 ซึ่งให้ความสำคัญแก่กลุ่มในกระบวนการเมือง เบนท์ลี มีความเห็นว่าผลประโยชน์สาธารณะไม่มีอยู่จริง รัฐบาลและนโยบายเป็นเพียงผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายในและภายนอกรัฐบาล ในทัศนะของเขา “สังคมไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากกลุ่มอันซับซ้อนที่ประกอบเป็นสมาคมขึ้นมา อย่างไรก็ตามความเห็นของเบนท์ลี เนื่องจากเป็นแนวความคิดที่ใหม่ จึงไม่ได้รับความสนใจอยู่หลายปี จนกระทั่งเดวิด ทูแมน ได้หยิบขึ้นมาเป็นแนวในการเขียนหนังสือชื่อ The Governmental Process ในปี ค.ศ.1951 ซึ่งได้รับการต้อนรับมากกว่า เป็นการแยกแนวการศึกษารัฐศาสตร์ที่สำคัญ ทูแมน มองว่ารัฐบาลก็คือ กลุ่มที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน และกับกลุ่มภายนอก และเราจะเข้าใจปัจเจกบุคคลได้ดี ก็โดยดูว่าเขาอยู่ในกลุ่มใดหรือเป็นสมาชิกของกลุ่มใด ทูแมนเห็นว่า การที่ปัจเจกบุคคลเป็นสมาชิกหลายหลายกลุ่ม

อาจเป็นการแก้ปัญหาความไม่ดีของการมีกลุ่มเฉพาะดังที่เมคสันอธิบายไว้ ทูแมนได้ให้ความสำคัญแก่การ “เข้าถึง (access)” ของกลุ่มในกระบวนการเมืองอย่างมาก หนังสือของทูแมนได้ชื่อว่าเป็นผลงานที่เป็นกลางและใช้หลักฐานข้อมูลเชิงประจักษ์โดยไม่แบ่งกลุ่มเป็นกลุ่มเลว กลุ่มดี แต่ย้ำถึงฐานะของกลุ่มในระบบการเมือง ทูแมนมองว่ากลุ่มเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการปกครองแบบประชาธิปไตยและรัฐบาลเป็นผลของการปรับตัวระหว่างกลุ่มต่างๆ

ในช่วงทศวรรษที่ 1950 และ 1960 นั้น ทฤษฎีกลุ่มได้รับอิทธิพลจากผลงานของ ทูแมน และส่วนใหญ่มุ่งไปในแง่บวก ข้อคิดเห็นหลายข้อของทูแมนได้รับการยืนยันจากการศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองและการลงคะแนนเสียงที่ชี้ให้เห็นบทบาทสำคัญของกลุ่มและมองกลุ่มว่า ช่วยส่งเสริมการมีวัฒนธรรมการเมืองแบบประชาธิปไตย

4. แนวความคิดเกี่ยวกับแรงจูงใจในการเข้าร่วมกลุ่ม

ได้มีผู้สร้างทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจที่ทำให้คนเข้าร่วมกลุ่มที่นับว่าสำคัญและมีอิทธิพลมากมีอยู่สองทฤษฎีคือ ทฤษฎีกิจกรรมร่วม (collective action) ของแมนเคอ โอลชัน (Mancur Olson) และทฤษฎีแลกเปลี่ยน (exchange theory) ของโรเบิร์ต ซอลส์บอรี (Robert Salisbury)⁷

โอลชัน เสนอทฤษฎีของเขาในหนังสือเล่มเล็ก ๆ ชื่อ The Logic of Collective Action พิมพ์ในปี ค.ศ.1965 โดยเขาเสนอตามแนวความคิดทางเศรษฐกิจว่า ปกติแล้วคนจะไม่เข้าร่วมในกลุ่มผลประโยชน์ขนาดใหญ่ เพราะว่าค่าใช้จ่ายของการเป็นสมาชิกและของการเข้าร่วมไม่คุ้มกับผลประโยชน์ที่จะได้รับ แต่คนจะเข้าร่วมใน “กิจกรรมร่วม” ก็ต่อเมื่อได้รับผลประโยชน์พิเศษเฉพาะ (selective benefits) หรือในกรณีการเป็นสมาชิกเป็นการบังคับ หรือเมื่อกลุ่มมีขนาดเล็กพอที่จะทำให้ผู้เข้าร่วมมองเห็นว่า เขา

⁷ เรื่องเดียวกัน.

สำคัญต่อความสำเร็จของกลุ่ม ด้วยเหตุนี้ “กลุ่มผลประโยชน์สาธารณะ” เช่น กลุ่มผู้บริโภคมักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จ เมื่อเทียบกับสมาคมการค้า ความคิดของโอลสัน สอดคล้องกับของ ชัทสไนด์เคอร์ และผู้ที่มองว่ากลุ่มผลประโยชน์ส่วนใหญ่ที่มีอิทธิพลมักจัดตั้งขึ้นมาโดยคนชั้นสูง

สำหรับทฤษฎีการแลกเปลี่ยนนั้น ซอลส์เบอรีได้เสนอในปี ค.ศ.1969 โดยกล่าวว่า กลุ่มเกิดขึ้นมาเพราะมีผู้นำซึ่งจะเรียกว่า ผู้ก่อตั้ง (organizer) ที่ชักชวนให้คนเข้ามาร่วมโดยมีผลประโยชน์เป็นแรงจูงใจ ผลประโยชน์ดังกล่าวแบ่งเป็นสามชนิดคือ

- 1) ผลประโยชน์หรือแรงจูงใจ ทางวัตถุ (material) เช่น เงิน งาน ภาษี ชื่อของลูก
- 2) การให้ความรู้สึกใกล้ชิดของอารมณ์ (solidary) เช่น การได้สังสรรค์และการมีเพื่อนจากการเข้าร่วมกลุ่ม และ
- 3) การมีจุดหมาย (purposive) คือ ได้รับความพึงพอใจในด้านอุดมการณ์

5. ประเภทของกลุ่มผลประโยชน์

การแบ่งประเภทของกลุ่มที่ได้รับความนิยมมากแนวหนึ่งคือ แนวของ กาเบรียล เอ.อัลมอนด์ และ จี. บิงแฮม เพาเวลล์ จูเนียร์ (Gabriel Almond and G. Bingham Powell Jr.) ในหนังสือชื่อ Comparative Politics : A Developmental Approach (1996) ซึ่งสามารถใช้ในการศึกษาเรื่องกลุ่มในเชิงเปรียบเทียบระหว่างระบบการเมืองต่างๆ ได้ อัลมอนด์และเพาเวลล์ ได้แบ่งกลุ่มผลประโยชน์ออกเป็น 4 ประเภท คือ⁸

- 1) กลุ่มผลประโยชน์ในสถาบัน (institutional groups) ซึ่งจะพบได้ภายในองค์กร เช่น พรรคการเมือง สถานิติบัญญัติ กองทัพ กระทรวง ทบวง กรม และองค์กรศาสนา กลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มข้าราชการหรือพนักงานอาชีพซึ่งมีหน้าที่อื่น ๆ ทำนอกเหนือ

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-24.

จากการทำหน้าที่เป็นกลุ่มผลประโยชน์ แต่กลุ่มเหล่านี้ในบางครั้งก็อาจจะแสดงออกซึ่งความต้องการและเป็นตัวแทนของกลุ่มอื่นๆ ในสังคมก็ได้ กลุ่มผลประโยชน์ประเภทนี้ในประเทศด้อยพัฒนา เช่นไทยและอินเดีย จะมีอิทธิพลสูงมากเพราะมีฐานะขององค์กรในระบบรองรับ และเนื่องจากกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ มีจำนวนน้อยหรือไม่ได้มีประสิทธิภาพเพียงพอ ทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปกครองเองด้วย ตลอดจนสามารถทำตัวเป็นผู้แทนผลประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้ โดยมีความชอบธรรมในฐานะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ

2) กลุ่มผลประโยชน์ที่ตั้งเป็นสมาคม (associational groups) เป็นกลุ่มที่มีลักษณะสำคัญตรงที่มีโครงสร้างขององค์กรเฉพาะเพื่อการดำเนินการเรียกร้องผลประโยชน์ เช่น จัดตั้งในรูปของสหภาพแรงงาน สมาคมพ่อค้า นักธุรกิจ นักอุตสาหกรรม ตลอดจนสามารถที่จัดตั้งโดยนิกายศาสนาและกลุ่มพลเรือนอื่นๆ ในสังคม ลักษณะที่พิเศษของสมาคมคือสามารถทำตนเป็นตัวแทนอย่างชัดเจนของผู้รวมกลุ่ม มีเจ้าหน้าที่มืออาชีพทำงานเต็มเวลา และมีกฎระเบียบในการดำเนินงาน การถกเถียงปัญหา การวางนโยบาย และเสนอข้อเรียกร้อง กลุ่มผลประโยชน์ประเภทนี้เป็นกลุ่มที่ได้รับการยอมรับสูงในประเทศที่พัฒนาแล้ว และอาจเป็นแหล่งที่มาของนโยบายของรัฐบาลได้ในหลายประเทศ เช่น ประเทศไทย การจัดตั้งกลุ่มในรูปสมาคม ได้รับการรับรองทางกฎหมาย และบางสมาคมได้รับมอบหมายเป็นทางการให้คุ้มครองสมาชิก และเสนอแนะนโยบาย ตลอดจนมีตัวแทนในคณะกรรมการของรัฐบาลด้วย กลุ่มสมาคมได้รับการยอมรับในการดำเนินงานว่าเป็นความชอบธรรม

3) กลุ่มผลประโยชน์ที่ไม่ได้อยู่ในรูปสมาคม (non-associational groups) ซึ่งได้แก่กลุ่มเครือญาติ เชื้อชาติ ภูมิภาค กลุ่มศาสนา และกลุ่มชนชั้นซึ่งแสดงออกซึ่งผลประโยชน์อย่างไม่เป็นทางการและเป็นครั้งคราว โดยผ่านบุคคล กลุ่ม หัวหน้าครอบครัว หัวหน้าทางศาสนา หรือผู้นำประเภทเดียวกันนี้ ลักษณะเด่นของกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ในรูปสมาคมนี้ก็คือการแสดงออกซึ่งผลประโยชน์มีลักษณะที่แฝงอยู่ในตัวและไม่เป็นทางการ บางครั้งเราเรียกว่ากลุ่มผลประโยชน์ดั้งเดิม (traditional groups) กลุ่มพวกนี้ได้แก่ กลุ่มของชุมชนเบาะศาสนา กลุ่มวรรณะในอินเดีย, กลุ่มภาษา, กลุ่มอุดมการณ์ฝ่ายซ้าย หรือกลุ่มอื่นๆ ซึ่งในประเทศ ที่มีความหลากหลายในทางเชื้อชาติ ศาสนาภาษา และการแบ่งชนชั้นวรรณะ เช่น ในอินเดียมีอยู่มาก กลุ่มพวกนี้มีลักษณะการรับสมาชิกที่เปิดเฉพาะสำหรับคน

ที่เกิดเป็นพวกเดียวกันมาแต่เดิม พื้นฐานร่วมที่มีอยู่เหล่านี้ ต่อมาอาจใช้เป็นฐานสำคัญในการจัดตั้งกลุ่มประเภทสมาคมได้ เช่น สมาคมวรรณะในอินเดีย หรือสมาคมชาวจีน และขบวนการมุสลิมในประเทศไทย เป็นต้น

4) กลุ่มรวมตัวกันชั่วคราว (anomic groups) กลุ่มพวกนี้นับว่ามีมากจนเป็นลักษณะสำคัญของประเทศด้วยพัฒนาทั่วไป คำว่า anomic หมายถึง การเกิดขึ้นอย่างกระทันหัน หรือ โต้ตอบทันที เมื่อมีปัญหากระทบ แต่จะสลายตัวไปอย่างรวดเร็ว เช่น กลุ่มเดินขบวน กลุ่มก่อความไม่สงบมาเป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีฐานะค้ำหรือต่ำค้ำอย่างสังคม ไม่มีองค์การของตนเองที่จะเป็นตัวแทน มักมีการใช้กำลังรุนแรงหรือวิธีการนอกเหนือรัฐธรรมนูญ วิธีการประท้วงและการดำเนินงานของกลุ่มประเภทนี้มีอยู่หลายสิบวิธี เช่น ชุมนุมเป็นกลุ่ม ดิคุประกาศใบปลิวยื่นข้อเสนอออกแถลงการณ์ให้หนังสือพิมพ์ ตั้งกลุ่มตามมูถนง เดินขบวนเป็นคลื่น ชุมนุมใหญ่ นัดหยุดงาน อดอาหาร โคนหัวประท้วง เป็นกลุ่ม ทำร้ายตัวเอง บุกทำลายทรัพย์สินสาธารณะ ลุกฮือ เผาหุ่นผู้นำ ฯลฯ พฤติกรรมของกลุ่มชน กลุ่มพวกนี้ทำหน้าที่เป็นกลุ่มผลประโยชน์ในแง่ที่ว่าใช้วิธีการประท้วงเพื่อให้อิทธิพลบีบให้ผู้กำหนดนโยบายเปลี่ยนแปลงนโยบาย หรือการตัดสินใจบางอย่าง

แนวการแบ่งประเภทกลุ่มผลประโยชน์โดยพิจารณาจากกลุ่มที่เกิดในสังคมและรัฐตามพื้นฐาน ภูมิหลัง และลักษณะการรวมตัวของกลุ่มดังที่อัลมอนต์และเพาเวลล์เสนอนี้ เป็นการแบ่งกลุ่มที่ชี้ให้เห็นชัดว่า กลุ่มที่ทำหน้าที่ทำให้ผลประโยชน์ปรากฏชัด และเป็นตัวแทนของคนในรูปแบบต่างๆ นั้น มีอยู่ทั้งในตัวของการเมืองการบริหารเอง และในสังคม และกลุ่มเหล่านี้มีหน้าที่เป็นผู้ป้อนข้อเรียกร้องหรือให้การสนับสนุนให้ผู้กำหนดนโยบาย กลุ่มจึงมีหน้าที่ซึ่งเรียกว่า input functions ของระบบการเมือง

6. ความสำคัญของกลุ่มผลประโยชน์

กลุ่มผลประโยชน์มีความสำคัญในการถ่ายทอดความต้องการข้อเรียกร้องของประชาชนไปสู่ผู้บริหารและผู้วางนโยบาย และเป็นกลไกสำคัญทางการปกครองและการพัฒนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม โดยมีหน้าที่ทางการเมือง ประมวลเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1) กลุ่มผลประโยชน์จะช่วยทำให้เกิดความสมดุลของการเรียกร้องกลุ่มต่างๆ ในสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะ ความสมดุลระหว่างกลุ่มในระดับชาติกับระดับท้องถิ่น เพราะสำหรับประชาชนในท้องถิ่น กลุ่มจะทำหน้าที่เชื่อมระหว่างประชาชนกับรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งได้ดี ทำให้ผู้บริหารเข้าใจและสนใจต่อความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นมากขึ้นกว่าการที่กลุ่มผลประโยชน์ไม่มีหน้าที่และบทบาทการเมืองสูง

2) กลุ่มผลประโยชน์จะเป็นเครื่องมือช่วยให้ประชาชนแสดงความต้องการของตนได้ดียิ่งขึ้น และการแสดงความต้องการดังกล่าวของกลุ่มที่มีผลประโยชน์ต่างกัน ไปจะช่วยป้องกันมิให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งครอบงำกลุ่มอื่นๆ หรือกระบวนการวางนโยบาย แต่เพียงกลุ่มเดียว ผลประโยชน์ของทุกฝ่ายน่าจะได้รับการพิจารณาจากผู้วางนโยบายเสมอหน้ากันมากขึ้น

3) กลุ่มผลประโยชน์จะทำหน้าที่ป้อนข้อมูลซึ่งมีค่าต่อการตัดสินใจในปัญหาหรือนโยบายที่สำคัญ และข้อมูลเหล่านี้ยังจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้ประชาชนได้รับความเคลื่อนไหวของการบริหารบ้านเมืองด้วย กลุ่มผลประโยชน์ส่วนใหญ่จะพยายามใช้ข้อมูลและสถิติในการชักจูงให้นักการเมืองผู้บริหาร และประชาชนเห็นคล้อยตามเหตุผลที่เป็นจุดยืนของกลุ่ม

4) สำหรับในสังคมที่มีความสลับซับซ้อน กลุ่มผลประโยชน์จะเป็นเครื่องมือทางองค์การที่สำคัญของประชาชน ในการนำความต้องการและข้อเรียกร้องของกลุ่มไปสู่การพิจารณาของผู้วางนโยบาย เพราะฉะนั้น กลุ่มที่มีการจัดองค์การเป็นระเบียบมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานสูง ย่อมได้เปรียบกลุ่มที่มีการจัดองค์การไม่ดีพอ

5) กลุ่มผลประโยชน์จะทำหน้าที่ป้องกันมิให้รัฐบาลมีอำนาจมากเกินไป กล่าวคือ จะช่วยเป็นเครื่องมือตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐบาลในเรื่องต่างๆ ที่กระทบผลประโยชน์ของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน ซึ่งรัฐได้ขยายบทบาทและหน้าที่เพิ่มขึ้นมากในกิจกรรมเศรษฐกิจและสังคมในรูปของรัฐสวัสดิการ

6) กลุ่มผลประโยชน์ที่แข่งขันจะทำให้สังคมพหุนิยมดำรงอยู่ได้ เป็นการประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการปกครองมิให้ถูกกลืนโดยอำนาจของกลุ่มทางการเมือง ที่มาจากรัฐเองหรือจากระบบเศรษฐกิจและสังคม

7) ในแง่การพัฒนาการเมือง หน้าที่ของกลุ่มผลประโยชน์ จะทำให้ประชาชนมีบทบาทและส่วนร่วมในการปกครองมากขึ้น ทำให้นำไปสู่การพัฒนาการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยเสรีนิยมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ (Patron – Client Theory)

มีนักวิชาการมากมายให้ความเห็นว่า ความสัมพันธ์ทางสังคม และการเมืองของไทย เป็นความสัมพันธ์ แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้รับอุปถัมภ์ หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า วัฒนธรรมการเมืองของไทย เป็นวัฒนธรรมแบบ ผู้อุปถัมภ์ – ผู้รับอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ที่ปรากฏอยู่ทุกระดับทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น⁹

ระบบอุปถัมภ์ หรือ ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์ หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 สถานภาพ โดยฝ่ายที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม สูงกว่า (Patron) ใช้อำนาจและปัจจัยต่างๆ ให้ความคุ้มครองต่ออีกฝ่ายหนึ่ง ที่มีฐานะต่ำกว่า (Client) ซึ่งตอบแทนโดยช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ไปและอุทิศตัวรับใช้อุปถัมภ์ ลักษณะดังกล่าว เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาค¹⁰

Chie Nakane ได้แบ่งแยกโครงสร้างทางสังคม 2 ชนิด ที่ซ่อนอยู่ในทุกสังคมว่าแบ่งได้เป็น

⁹ โอนทัย วัฒนาพร, “การเมืองและกระบวนการนโยบายสาธารณะระดับท้องถิ่น กรณีศึกษา เทศบาลหนึ่งใน จังหวัดภาคเหนือ”, (สารนิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527) หน้า 5

¹⁰ ภารดี เกษโกวิท, “การเสื่อมสลายความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชนบทของเอเชียอาคเนย์”, ในรวมบทความทฤษฎีการพัฒนา, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สุรัชย์ หวินแก้ว (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541 หน้า 56)

(1) โครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวนอน (horizontal) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในระดับเดียวกัน เช่น ครอบครัว ญาติ หมู่บ้าน

(2) โครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง (vertical) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น ในสังคมศักดินาที่กำหนดให้ผู้น้อย (inferior) ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่ (superior) และได้ขยายมาเป็นความสัมพันธ์ที่ผู้อุปถัมภ์เสนอให้มีลักษณะเป็นการตอบแทนบุญคุณ¹¹ โดยนัยนี้ ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ จึงเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง 2 กลุ่ม (fulfillment of mutual obligation by social unequal exchange) ลักษณะความสัมพันธ์ ในระบบอุปถัมภ์อาจกล่าวได้ว่า พื้นฐานความสัมพันธ์มีตัวเชื่อมต่อระหว่างปัจเจกบุคคล หรือ ระหว่างกลุ่มของปัจเจกบุคคล มากกว่าเป็นกลุ่มที่มีการจัดตั้งอย่างมีหลักการ¹²

แนวคิด ระบบอุปถัมภ์

จอห์น เอฟ เอ็มบริ (John F. Embree) มีแนวคิดว่า สังคมไทยมีโครงสร้างหลวม (Thailand Loosely Structured Social System)¹³

แนวคิดเรื่องอุปถัมภ์ เป็นทางเลือกหนึ่ง ที่ได้นำมาใช้เพื่ออธิบายโครงสร้างสังคมไทย นำโดย ลูเซียน แฮงส์ (Lucian M. Hanks), มรว. อคิน รพีพัฒน์ ร่วมด้วยนักวิชาการ โดยเฉพาะจากสำนักคอร์เนลล์ เช่น เดวิด วิลสัน (David Wilson 1962) และนักวิชาการท่านอื่นๆ¹⁴ แนวคิดนี้ ได้ชี้ให้เห็นความจริงข้อหนึ่งว่า “สังคมไทย เป็นสังคม

¹¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 56

¹² S.N. Eisenstadt and Rene Edmarch and Edited, Political Clientelism, Patronage and Development (SAGE Publications LTD., 1981) P. 276

¹³ Embree, John F. 1969, “Thailand – A Loosely Structured Social System” in Hans Dieter Ever Thailand in Comparative Cultured Report Series No. 17, Yale University.

¹⁴ ดูตัวอย่าง เช่น Norma

ที่มีการกำหนดสถานภาพของบุคคลลดหลั่นจากบนมาสู่ล่าง นั่นคือ สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างที่เน้นความแตกต่างระหว่าง ฐานะตำแหน่ง ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ ที่มีฐานะตำแหน่งสูงกว่า และผู้รับอุปถัมภ์ที่มีฐานะต่ำกว่า Hanks มองว่าโครงสร้างสังคมไทยประกอบด้วยความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน หรือเป็นความสัมพันธ์ ในแนวคิดโดยตลอดทั้งสังคม

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ ในบทความโครงสร้างสังคมไทย และปัญหาเกี่ยวกับในการพัฒนา และ เอกสารประกอบการอภิปรายทางวิชาการ เรื่อง ”ระบบอุปถัมภ์กับการวิเคราะห์สังคมการเมืองและเศรษฐกิจโดยความเป็นไปได้ และข้อจำกัด” ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีนาคม 2525

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ โดยการอ้างถึง วูลฟ์ (Wolf, 1966) มร.ว. อคิน ให้นิยามระบบอุปถัมภ์ว่า หมายถึง ความสัมพันธ์คู่ (dyadic relationship) ในลักษณะที่ผู้อุปถัมภ์มีฐานะเหนือกว่าผู้รับอุปถัมภ์ คุณลักษณะ ของความสัมพันธ์ อยู่ที่ความเป็นมิตรที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันและการแข่งขันเพื่อเข้าถึงทรัพยากรที่ต้องการเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง ระบบอุปถัมภ์ เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องใกล้ตัวและเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนไทยโดยตลอดแทบทั้งสิ้น คิดว่า “เจ้าพ่อ”, “เจ้านาย- ลูกน้อง”, “ลูกพี่-ลูกน้อง” ผู้มีอิทธิพลที่เราให้เรียกบุคคลบางคนหรือบางกลุ่มเป็นคำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ “ผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์” โดยตรง ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในแต่ละครั้ง เรื่องของ “หัวคะแนน”, “ผู้มีอิทธิพล”, “การซื้อเสียง” ล้วนแต่เป็นคำเฉพาะที่สื่อมวลชนใช้ในการพูดถึงบุคคล หรือกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจที่เป็นลักษณะหนึ่งของสังคมไทยในแวดวงการเมืองและเป็นลักษณะหนึ่งของความสัมพันธ์ ในระบบอุปถัมภ์

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ อธิบายว่า ระบบอุปถัมภ์ เป็นผลมาจากความเชื่อของคนไทยในเรื่องบุญกรรม และเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ เช่น ความเชื่อที่ว่าผู้ที่เกิดมาท่ามกลางเงินทอง มีทรัพย์สิน อำนาจ วาสนา เป็นเพราะกรรมที่ทำได้แต่ปางก่อน คนเราเกิดมาไม่เท่าเทียมกันด้วยเหตุผลที่บุญบารมีที่ได้สะสมไว้แต่ปางก่อนแตกต่างกัน ทำให้คนไทยยอม

รับความแตกต่างในฐานะตำแหน่งที่ลดหลั่นเป็นชั้นๆ ว่าเป็นสิ่งทำเป็นธรรมชาติและธรรมดา และยึดถือความแตกต่างเป็นหลักสูงต่ำของฐานะตำแหน่งในการจัดระเบียบทางสังคม

เมื่อมีการยึดถือ ความแตกต่างในระดับสูง-ต่ำ ของฐานะตำแหน่งเป็นหลัก เราจึงพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แตกต่างกันในฐานะตำแหน่งเป็นแบบที่มีความสำคัญ ซึ่งในการจัดระเบียบทางสังคมในด้านพฤติกรรม ความสัมพันธ์ที่สำคัญและเห็นได้ง่ายก็คือ ความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย หรือความสัมพันธ์แบบลูกพี่-ลูกน้อง ความสำคัญแบบดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็ผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจการเมืองหรือสังคมก็ตาม ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ที่เราเรียกว่า ความสัมพันธ์ แบบผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ในแนวคิดที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีทรัพยากรต่างกัน ทรัพยากรในที่นี้ไม่ได้หมายถึง ทรัพย์สินแต่เพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงอย่างอื่นๆ ซึ่งอาจเป็นอำนาจทางการเมือง สิทธิพิเศษทางสังคม เป็นต้น

ผู้อุปถัมภ์อยู่ในฐานะที่เป็นเจ้าของทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด และเป็นที่ต้องการของผู้รับอุปถัมภ์ ผู้รับอุปถัมภ์มักจะทราบว่าในการเข้าเป็นผู้รับอุปถัมภ์หรือเป็นลูกน้องของใคร คนต้องการอะไร เช่นการคุ้มครองทางการเมืองหรือทางสังคม หรือความก้าวหน้าตำแหน่งหน้าที่ หรือฐานะทางเศรษฐกิจ การที่ผู้รับอุปถัมภ์ทราบก็โดยเหตุที่ว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ตนต้องการและมักจะเป็นสิ่งที่น้อยคนมักจะสามารทสให้แก่ตนได้แต่ผู้รับอุปถัมภ์จะไม่สามารถคาดการณ์ได้แน่ชัดเลยว่า ผู้อุปถัมภ์จะให้ตนหรือไม่และเพียงใด นอกจากนั้นแล้ว ผู้รับอุปถัมภ์ซึ่งเรียกว่า “ลูกน้อง” จะไม่ทราบแน่ชัดว่า ผู้อุปถัมภ์ซึ่งเรามักเรียกว่า “เจ้านาย” หรือ “ลูกพี่” หรือ “เฮีย” จะต้องการให้ตนทำอะไรให้บ้าง เพื่อที่ตนจะได้ในสิ่งที่ตนประสงค์ เช่น อาจเข้าไปรับใช้งานในบ้านของเจ้านาย และอื่นๆ อีกเป็นต้น หรือลูกไร่ ลูกนา กับเจ้าของที่ดิน แบบอุปถัมภ์ อาจต้องสนับสนุนลูกพี่เจ้าของที่ดินทาง

การเมือง เช่น ลงคะแนนเสียงเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ช่วยหาเสียงให้หรืออาจถึงขนาด
ต้องกำจัด ศัตรู คู่แข่ง ของผู้อุปถัมภ์ ก็ได้

จะเห็นได้ว่า ในการแลกเปลี่ยน ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ผู้อุปถัมภ์
มีส่วนได้เปรียบอยู่ในเนื้อแท้ของความสัมพันธ์ (คือมีฐานะอำนาจในการต่อรองสูงกว่า)
ทั้งนี้ เพราะผู้อุปถัมภ์จะเป็นหนึ่งในไม่กี่คนที่มียศพรพยามมากเพียงพอที่จะจ่ายให้ลูกน้อง
จนพอใจได้ ดังนั้น ผู้อุปถัมภ์จึงเป็นผู้เลือกกว่าจะให้การอุปถัมภ์แก่ใคร และเป็นผู้
กำหนดว่า ผู้รับอุปถัมภ์ควรให้บริการอะไรแก่ตน

การที่ผู้อุปถัมภ์จะได้เปรียบมากน้อยเพียงไร หรือผู้รับการอุปถัมภ์ จะถูกเอา
เปรียบมากน้อยเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับอุปสงค์และอุปทานของสิ่งของที่ผู้รับอุปถัมภ์
ประสงค์ประการหนึ่ง เช่น ถ้าหาก มีแหล่งเงินกู้มากมายและมีเงินกู้เพียงพอ ในความ
สัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (เพื่อค้ำคูดผู้รับอุปถัมภ์ไว้) หรือกรณีการเลือกตั้ง ผู้รับอุปถัมภ์อาจ
ได้รับการปฏิบัติต่ออย่างดี เพราะคะแนนเสียงของเขามีความสำคัญต่อผู้อุปถัมภ์ เป็นต้น

โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในท้องถิ่น ไม่สามารถปรับ
ตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ๆ ได้ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ตาม
ความหมาย ใน “อุดมคติ” คือการที่ผู้อุปถัมภ์ คอยปกป้องค้ำจุนผู้รับอุปถัมภ์ ผู้รับอุปถัมภ์
ก็จะทำงานรับใช้ให้บริการแก่ ผู้อุปถัมภ์เป็นการแสดงความกตัญญู คำสามัญใช้เรียกผู้
อุปถัมภ์ (patron) และผู้รับอุปถัมภ์ (client) ก็เป็นคำในระบบครอบครัว คือ “ลูกพี่” และ
“ลูกน้อง” ดังนั้น บทบาทในอุดมคติของผู้อุปถัมภ์ (patron) กับผู้รับอุปถัมภ์ (client)
ก็คือบทบาทของบิดากับบุตร หรือพี่กับน้องนั่นเอง

แบบอุปถัมภ์ กับ “เจ้าพ่อ”

คำว่า “เจ้าพ่อ” เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ และ ผู้รับอุปถัมภ์
เช่นกัน ซึ่งมักจะใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกต้องต่อสาธารณะ พวกนี้จะมีลูกน้องที่อาจ
เป็น นักเลง หรือมือปืนที่เป็นผู้รับอุปถัมภ์ ซึ่งพร้อมที่จะรับใช้นาย คือ “เจ้าพ่อ” ในการ

แสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ หรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นได้

ความสัมพันธ์ แบบ “เจ้าพ่อ ” นั้นถึงแม้จะเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แต่ก็เป็น การอุปถัมภ์กับคนที่ เป็นลูกน้องคนเท่านั้น โดยทั่วไปชาวบ้านมักจะถูกเอารัดเอาเปรียบ โดยเฉพาะในกรณีของอิทธิพลของบ่อนการพนัน และสถานเริงรมย์ต่างๆ ที่มีการเรียกค่าคุ้มครอง จากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองด้วย ทำให้การเอารัดเอาเปรียบประชาชน เป็นไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น

โดยคำจำกัดความตามระบบอุปถัมภ์ ผู้ได้ประโยชน์มากคือ ผู้อุปถัมภ์ แต่ผู้อุปถัมภ์ จะต้องรับผิดชอบต่อภาระกึ่งคืออยู่ดีของผู้รับอุปถัมภ์ด้วย กฎแห่งศีลธรรม ของระบบอุปถัมภ์คือการตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นหลักสำคัญ แต่ปัจจุบันนี้ การเอารัดเอาเปรียบผู้ที่อยู่ในฐานะที่ด้อยกว่ามีมากขึ้น ผลที่จะเกิดตามมาก็อาจเป็นการรวมตัวของชนชั้นผู้รับอุปถัมภ์เพื่อช่วยเหลือตนเอง ซึ่งมีลักษณะของการเกิดชนชั้นทางสังคม

(จะเห็นได้ว่า) นักวิชาการส่วนมาก ยอมรับว่ามีระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบอุปถัมภ์ในแวดวงข้าราชการยังคงมีอยู่อย่างชัดเจน เช่น “ระบบพรรคพวก” ที่เป็นการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ประเด็นที่สำคัญคือว่า “ระบบอุปถัมภ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มักจะจำกัดกันอยู่ระดับกลุ่มเล็กๆ หลายๆ กลุ่มที่อาจแข่งขัน หรือร่วมมือกันก็ตาม

(การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ช่วยให้เข้าใจลักษณะพลวัตของสังคมไทย ในระดับย่อย (micro level) ที่เป็นที่น่าสนใจ และทำให้เกิดความเข้าใจลักษณะโครงสร้างของสังคมไทย ในแง่มุมหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจะเข้าใจการเมืองไทยในแง่มุมหนึ่งได้ดียิ่งขึ้น)

อีกประการหนึ่ง “ความสำนึกของชนชั้น (class consciousness) ส่วนหนึ่งยังคงติดอยู่ที่ความเชื่อในเรื่อง ผู้ใหญ่-ผู้น้อย ผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ความกตัญญู บุญคุณ”

แอนโทนี่ ฮอลล์ (Anthony Hall) ได้ให้แนวคิดและคำจำกัดความของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ (patron-client relations) ใน Friends, Followers, and Factions, A Reader in Political Clientelism,¹⁵

คำจำกัดความ ของ Anthony Hall

“ผู้อุปถัมภ์” (patron) เป็นคำที่มีมาจากภาษาสเปน หมายถึงบุคคลผู้มีอำนาจ สถานภาพ ฉันทานุมัติ (sanction) และอิทธิพล คำนี้อาจใช้เรียกนายจ้าง หรือผู้สนับสนุน การจัดพิธีกรรมต่างๆ และแม้กระทั่งนักบุญองค์อุปถัมภ์ โดยที่บุคคลเหล่านี้จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้ที่คืออำนาจด้อยกว่า หรือเป็น “ผู้รับอุปถัมภ์” (client) ที่ต้องการความช่วยเหลือและการปกป้อง (Foster, 1963) ผู้อุปถัมภ์ให้ประโยชน์โดยหวังจะได้ผลประโยชน์ตอบแทนในรูปแบบของสินค้า ความภักดี การสนับสนุนทางเมือง และบริการในรูปแบบต่างๆ จากผู้รับอุปถัมภ์ของตน (ส่วนใหญ่แล้วผู้อุปถัมภ์หนึ่งคน จะมีผู้รับอุปถัมภ์หลายคน เช่น กรณีของระบบศักดินาไทย ซึ่งเจ้านายคนหนึ่ง จะมีบ่าวไพร่หลายคน หรือกรณีของเจ้าพ่อที่มีลูกน้องหลายคน ปรีชา ผู้แปล) ความสัมพันธ์ในเชิงตอบแทนซึ่งกันและกัน (reciprocal relationships) นี้อาจออกมาในรูปแบบที่เป็นสัญญาแบบทางการ (formal contract) ที่มีการกำหนดสิทธิและข้อผูกพันของทั้งสองฝ่ายอย่างชัดเจน เช่น ในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่าง ชาวเผ่าต่างๆ ในแอฟริกาตะวันออก (Mair, 1961) หรืออาจออกมาในรูปแบบที่เป็นทางการน้อยกว่า มีความยืดหยุ่นมากกว่า เช่น ในกรณีของสังคมแถบเมดิเตอร์เรเนียน ในละตินอเมริกา โดยทั่วไป ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองฝ่าย คือ ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ฝ่ายหลังมักจะเป็นผู้เสียเปรียบเพราะโดยคำจำกัดความแล้ว ผู้รับอุปถัมภ์เป็นผู้ที่อ่อนแอกว่าทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง แม้ว่าผู้อุปถัมภ์ก็อาจต้อง

¹⁵ ปรีชา คุณินทร์พันธ์ แปลและเรียบเรียง จาก Anthony Hall Patron-Client Relations : Concepts and Terms ใน Friends, Followers and Factions, A Reader in Political Clientelism.

อาศัยผู้ได้รับอุปถัมภ์ของตนอย่างเป็นทางการเป็นกลุ่มก้อนในบางสถานการณ์ เช่น การหาเสียงเลือกตั้ง หรือในกรณีพิพาทที่มีการแบ่งพวก เป็นก๊ก เป็นเหล่า¹⁶

ลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ของ ANTHONG HALL

ได้พัฒนาขึ้นมาในอาณาเขตที่ระบบทางการถือครองที่ดินอยู่ในมือของกลุ่มคนเพียงไม่กี่คนที่มีอำนาจ และร่ำรวย รวมทั้งสามารถผูกขาดการศึกษาและเครื่องมือในการติดต่อกับโลกภายนอกที่กว้างขวางกว่าระดับชุมชน สำหรับชุมชนที่มีระบบการถือครองที่ดิน ที่ค่อนข้างกระจายตัวอย่าง เท่าเทียมกัน จะมีการพัฒนาความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ น้อยมาก แต่ลักษณะความสัมพันธ์จะมีรูปแบบที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตอบแทนระหว่างบุคคลที่เทียบกันซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “สัญญาระหว่างผู้ร่วมงาน” (colleague contracts) (Foster, 1961)

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ที่หลวม ทำให้จัดประเภทยาก อย่างไรก็ตาม อาจแยกความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์ ที่เป็นไปตามคำนิยามของสังคมในการที่ ผู้รับอุปถัมภ์ ยอมรับฐานะที่ด้อยกว่าของตนภายใต้ ระบบ “บิดาอุปถัมภ์ (patrimonial)” และความสัมพันธ์ อีกแบบหนึ่งที่มีลักษณะของการใช้อำนาจกดขี่โดยผู้ที่มีอำนาจอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง ที่ทำให้การยอมรับสิทธิของการใช้อำนาจอย่างชอบธรรมตามประเพณีลดลง

ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ มีการใช้การบังคับข่มขู่ด้วยการบังคับข่มขู่ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่ากระทำร้ายร่างกาย แต่ที่สำคัญกว่านั้นคือ ความอ่อนแอของชาวไร่ ชาวนา ในอันที่หลุดพ้นจากวงจรชั่วร้ายแห่งความยากจน ที่ต้องพึ่งพิงบุคคลอื่นโดยยอมรับคำนิยาม ที่สร้างความชอบธรรมให้กับการใช้อำนาจนั้นๆ ระบบ

¹⁶ ปรีชา คุณินทร์พันธ์ แปลและเรียบเรียง จาก Anthony Hall Patron-Client Relations : Concepts and Terms ใน Friends, Followers and Factions, A Reader in Political Clientelism.

อุปถัมภ์ คงอยู่ได้เพราะกลไกบางอย่าง เช่น การให้งานทำและสวัสดิการ หรือความคุ้มครอง ทำให้โครงสร้างสังคมมีการเปลี่ยนแปลงน้อยแต่หากปัจจัยสนับสนุนทั้งสองข้ออ่อนตัวลง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ ก็จะถูกกระทบกระเทือน และมีผลให้การใช้วิถีชีวิตของผู้อุปถัมภ์จะรุนแรงยิ่งขึ้น (เช่น การพึ่งพาในเรื่องหนี้สิน การกู้ยืมตลอดจนการขู่เข็ญ คุกคาม และอื่นๆ) ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งรากฐาน และรูปแบบของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ตามประเพณี

การวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ส่วนมากจะเน้นถึงบทบาทโดยสมัครใจของผู้รับอุปถัมภ์ ที่จะพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์ แต่เมื่อไรที่มีวิธีการใหม่ หรือมีทางเลือกที่จะดำรงชีวิต อยู่ได้ โดยไม่ตกอยู่ภายใต้โครงสร้างในชนบทเดิมที่ต้องพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์แล้ว ผู้รับอุปถัมภ์ส่วนใหญ่จะเลือกเส้นทางใหม่

ระบบอุปถัมภ์ ยังมีความสำคัญในการช่วยเชื่อมโยงโครงสร้างอำนาจระหว่างชนบทและเมือง และเป็นคู่ทางของการแสวงหาผลประโยชน์ความสัมพันธ์ส่วนตัว และการมีผลประโยชน์ร่วมกัน ถือเป็นหนทางที่นำไปสู่การเลื่อนชั้นทางสังคมได้ (Leeds, 1964)

ใน "สังคมที่กำลังพัฒนา" เส้นสายของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ สามารถเชื่อมโยงบุคคลที่มีสถานภาพต่ำไปจนถึงบุคคลระดับชาติ โดยไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับระบบราชการที่ค่อนข้างเข้มงวดเกินไปในขั้นต้นของการพัฒนาอุตสาหกรรม ผู้อุปถัมภ์ ตามประเพณี อาจสามารถช่วยเหลือผู้รับอุปถัมภ์ของตนในการติดต่อกับระบบราชการ ทั้งนี้ เพราะที่เจ้าที่ดิน (ผู้อุปถัมภ์) มีความสามารถที่จะติดต่อกับเจ้าหน้าที่ซึ่งมีฐานะเท่าเทียมกัน หรืออาจเป็นเพราะตนเอง เป็นผู้รับอุปถัมภ์ของผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจมากกว่า ต่อๆ กันไปจนถึงระดับชาติ อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ว ผู้อุปถัมภ์ ตามประเพณี ที่มีบทบาทในหลายๆ ด้าน (เช่นทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง) จะถูกแทนที่โดยผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจเฉพาะด้านและจำกัดอยู่ เฉพาะในระบบราชการหรือองค์กรต่างๆ เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและครู เป็นต้น

เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ ได้กลายมาเป็นวิธีการที่พรรคการเมืองใช้ในการหาคะแนนเสียงในชนบท ผู้รับอุปถัมภ์ในทางการเมืองมักจะถูกพรรคการเมืองใช้ให้เป็นหัวหน้าคะแนน โดยอาจให้ผลตอบแทนแก่ผู้รับอุปถัมภ์ เช่น การใช้สัญญาในการปฏิรูปที่ดินเพื่อแลกเปลี่ยนกับคะแนนเสียงดังกล่าวอย่าง เช่น ในการแข่งขันระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กับพรรคคริสเตียนเดโมแครต ในอิตาลี และในเวเนซุเอลา เป็นต้น ทั้งหมดเป็นกระบวนการทางการเมืองของมวลชนที่ได้รับการจัดตั้งจากเบื้องบนเชื่อมโยงลงมาจนถึงท้องถิ่น กลุ่มการเมืองท้องถิ่นถูกผนวกเข้าไปภายในระบบอุปถัมภ์และต้องสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง

แนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ของ “เจมส์ ซี สกอตต์” แพลและเรียบเรียงโดย ปรีชา คุวินทร์พันธุ์¹⁷

ได้เสนอแนวคิดเพื่อจะทำความเข้าใจในเรื่องระบบอุปถัมภ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยผู้เขียนมีความเห็นว่า ทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ที่จะอธิบายพลวัตของการเมืองไม่ได้ช่วยให้เข้าใจการเมืองภายในและระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ ได้ดีพอ จึงหันมาสนใจในแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์โดยพิจารณาภายใต้ แนวคิดเรื่อง กลุ่มอำนาจที่ไม่เป็นทางการ กลุ่มพรรคพวก (ciques) ที่มีศูนย์รวมอยู่ที่ผู้นำ และ กลุ่มแตกแยก (factions) และกลไกความสัมพันธ์ (instrumentalities) ที่เป็นลักษณะทั่วไปของกระบวนการทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เจมส์ ซี สกอตต์ เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้อุปถัมภ์ และ ผู้รับอุปถัมภ์ ที่มีรูปแบบพื้นฐานเป็นการรวมกันอย่างไม่เป็นทางการ ระหว่างบุคคลที่มีอำนาจที่อยู่ในฐานะที่จะให้ความมั่นคงหรือการชักนำหรือทั้งสองอย่างกับผู้ตามจำนวนหนึ่ง ที่จะให้

¹⁷ แพลและเรียบเรียง จาก James C. Scott, “Patron – Client Politicals and Political Change in Southeast Asia” ใน Friends, Followers and Factions : A Reader in Political Clientelism, edited by Steffen W. Schmidt Laura Guati, Coil, Carl M. Lende and James C. Scott, University of California Press, 1977

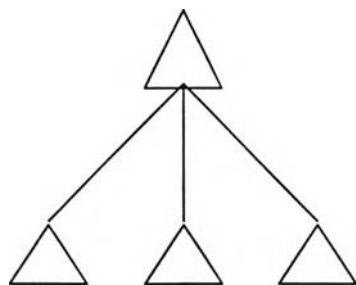
การตอบแทนจากผลประโยชน์ที่ได้รับในรูปของความจงรักภักดี และการช่วยเหลือส่วน
ตัวตามความต้องการของผู้อุปถัมภ์ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับ
อุปถัมภ์ ตามแนวตั้งนี้ เป็นลักษณะที่สำคัญของหลักทางโครงสร้างการเมืองในเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ และประเทศไทย

เจมส์ ซี สกอตต์ ได้อธิบาย ผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ในฐานะที่เป็นกลุ่ม
เฉพาะไว้ว่า เมื่อจะอภิปรายหรือวิเคราะห์ สายสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างใหญ่ขึ้น ซึ่งรวมเอา
สายสัมพันธ์หลายสาย คำศัพท์บางคำต้องนำมาพิจารณาด้วย

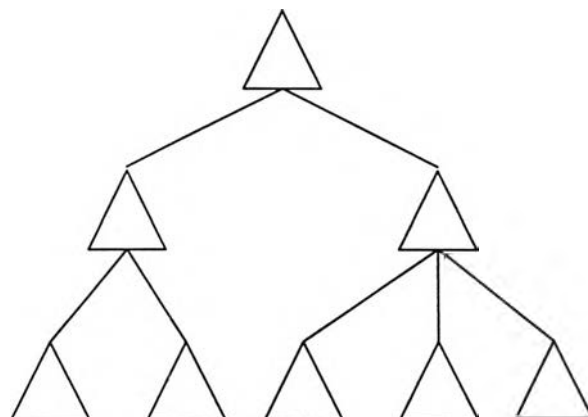
ประการแรก เมื่อเราพูดถึง ผู้ติดตามที่ใกล้ชิดของผู้อุปถัมภ์ ในลักษณะของผู้รับอุปถัมภ์
ที่ผูกพันกับเขาโดยตรง เราจะเรียกว่า ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์แบบกลุ่ม
(patron-client cluster)

ประการที่ 2 ที่ขยายขนาดเพิ่มจากกลุ่ม (cluster) แต่ยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลเดียว
และมีสายสัมพันธ์ตามแนวตั้ง เรียกว่า ผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ แบบ
ปิรามิด¹⁸ (patron-client pyramid) ลักษณะทั้งสองแบบอาจแสดงได้ดังนี้

Patron - Client Cluster

Patron - Client Pyramid

¹⁸ คำศัพท์เหล่านี้ คือ “กลุ่ม (Cluster)”, “เครือข่าย (Network)”, และระดับ
“หนึ่งหรือสอง (First or Second Order)” เป็นศัพท์ที่ประยุกต์ใช้คล้ายที่ใช้ในงานของ บาร์นส์
(J.A. Barnes) “Networks and Political Processes”, ใน Swartz, ed., pp. 107 - 130.

แม้ว่าสายสัมพันธ์ในแนวตั้ง จะเป็นหัวใจของระบบอุปถัมภ์ แต่เรายังต้องการวิเคราะห์ สายสัมพันธ์คู่ตามแนวราบเป็นบางครั้ง เช่น ระหว่างผู้อุปถัมภ์ 2 คน ที่มีฐานะใกล้เคียงกันที่ร่วมกันเป็นพันธมิตร ลักษณะของพันธมิตรดังกล่าว จะเป็นฐานที่ทำให้เกิด กลุ่มแตกแยก (faction) ในการเมืองระดับท้องถิ่น และระดับสูงขึ้นได้ ท้ายที่สุดเครือข่ายของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ (patron-client networks) จะไม่ได้มีศูนย์กลางที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง (ego-focused) แต่หมายถึง รูปแบบทั้งหมดของสายสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ กับผู้รับอุปถัมภ์ (รวมพันธมิตรของผู้อุปถัมภ์ตามแนวนอนด้วย) ซึ่งเชื่อมผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกันในอาณาเขต หรือชุมชนหนึ่ง

แนวคิดเกี่ยวกับ ระบบอุปถัมภ์ ของ ลูเซียน เอ็ม แฮงส์¹⁹

ได้อธิบายระบบอุปถัมภ์ของไทยในแง่การจัดระเบียบสังคมไทย(รูปแบบบริวารและแควง) โดยให้ความเห็นว่า

คนไทยแต่ละคนมองผู้อื่นในระเบียบสังคมตามฐานะตำแหน่งว่าเขาอยู่สูงกว่าหรือต่ำกว่าตน คนที่สูงอายุมีการศึกษาดี และร่ำรวย จึงอยู่ในฐานะที่สูงกว่า ทั้งนี้ถือว่ามีคุณธรรม หรือพูดอย่างพุทธก็คือ มีบุญมาก บนพื้นฐานความแตกต่างของฐานะทางสังคมเช่นนี้ ลำดับชั้นหรือสายบังคับบัญชา (hierarchy) จึงเกิดขึ้น โดยการที่บุคคลแต่ละคนให้ความเคารพต่อผู้ที่มีฐานะสูงกว่าตน และได้รับความเคารพจากผู้มีฐานะต่ำกว่าตน ในระดับสูงสุด ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน และตึกซุดก็พวกเขาเข้ากินคำ บุญของแต่ละคนแปรไปตามกรรมดีและกรรมชั่วที่เขาทำ ฉะนั้น บุคคลตามคติในพุทธศาสนา จึงสามารถเลื่อนสถานะการงานให้สูงขึ้น หรือต่ำลงได้ โดยอาศัยบุญที่สั่งสมมา แต่ละคนล้วนมี

¹⁹ ชญาดา ศิริภิรมย์ แปลและเรียบเรียง จาก Lucien M. Hanks, “ The Thai Social Order as Entourage and Circle ใน Change and Persistence in Thai Society, edited by G. William Skinner and A. Thomas Kich, Cornell University press, Ithaca and London, 1975, pp. 197 – 218 (ในระบบอุปถัมภ์ หน้า 185 – 217).

ศักยภาพ หรือ โอกาสที่จะเลื่อนขึ้นจากกรรมกร ไปสู่งานที่ใช้สติปัญญาแทน ซึ่งความจริง เราได้พบเห็นลูกชวานาเลื่อนไปสู่อาชีพ นักปกครอง หรือครู หรือลดฐานะไปเป็น กรรมกรเช่นที่ได้พบ โดยทั่วไป

แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีฐานะและผู้ด้อยฐานะ เรียกว่า “ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์” ผู้มีฐานะดีกว่าถือคุณทรัพย์ยากของตัวเองเพื่อประโยชน์ของผู้รับอุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ก็จะตอบสนองโครงการรับใช้ช่วยเหลือการทำงานของผู้ให้การอุปถัมภ์

ลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ แตกต่างไปตามระดับความสนิทสนม และความไว้วางใจ ผู้อุปถัมภ์ จะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ ผู้ให้ความคุ้มครอง และยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่นใจของผู้รับอุปถัมภ์ ซึ่งจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวไปในที่สุด

ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ มีลักษณะพิเศษ ซึ่งต่างจากความสัมพันธ์ในระบบศักดินา ระหว่างขุนนางกับไพร่ คือ “เป็นไปโดยสมัครใจ และสามารถสิ้นสุดลงเมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดบอกเลิก” ความสัมพันธ์ดำรงอยู่ได้เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ และความสะดวกจากพันธะที่มีไปจนกว่าจะเกิดเหตุการณ์เลวร้ายที่ทำลายความไว้วางใจซึ่งกันและกัน รูปแบบความสัมพันธ์เช่นนี้มีโอกาสแตกสลายได้ อีกทั้งมีความยืดหยุ่นของความสัมพันธ์แบบนี้ ก็ยังช่วยรักษาความเข้มแข็งและคงทนของมันเองด้วย (เช่น นายจ้าง ประสพภาวะขาดทุน และบอกกับบรรดาคนงานว่า ไม่อาจจ้างในอัตราเดิมได้แล้ว ลูกจ้างจะไปหางานอื่น หรือจะยอมรับเงินเดือนต่ำกว่าเดิม เพื่อให้ นายจ้างอยู่รอดและในทำนองกลับกัน ลูกจ้างเองก็สามารถขอร้องนายจ้างว่าเขามีความจำเป็นต้องขอเงินเพิ่มสำหรับกรณีฉุกเฉิน)

เราเรียกกลุ่ม ผู้ให้กลุ่มอุปถัมภ์ และรับการอุปถัมภ์ หลายๆ คนว่า กลุ่มบริวาร (entourage) ในภาษาไทยไม่มีคำแปลที่ตรงตัว คำใกล้เคียงที่สุดคือ “บริวาร” ซึ่งใช้เรียกกลุ่มคนที่รับอุปถัมภ์ ไม่มีคำเฉพาะที่ใช้เรียกรวมกันทั้งผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ (ในที่นี้จะขอใช้คำว่า “บริวาร” ในความหมายทั้งผู้ให้และผู้รับรวมกัน ผู้แปล)

บริวาร คือ กลุ่มคนที่ห้อมล้อมบุคคลหนึ่งรวมกัน ชื่อนำสังเกต คือ สัมพันธภาพ เป็นแบบปัจเจกบุคคล (individual) มากกว่าเป็นแบบกลุ่ม เป็นการพึ่งพาผู้อุปถัมภ์เพื่อความอยู่รอด และผลประโยชน์พิเศษต่างๆ กลุ่มบริวารจะดำรงอยู่ตราบเท่าที่ผู้อุปถัมภ์ตายลงหรือจำเป็นที่จะต้องลดความช่วยเหลือ กลุ่มบริวารก็จะแยกย้ายกันออกไป เนื่องจากเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว ฉะนั้น “กลุ่มบริวาร จึงไม่ใช่สิ่งที่จะสืบทอด หรือเปลี่ยนโอนกันได้ ในเวลาที่มีปัญหา กลุ่มบริวารก็จะเกิดขึ้น และพร้อมที่จะแยกตัวออกไปตั้งกลุ่มใหม่ต่อไป”

แวงวง (circle) แสงค์ หมายถึง พวกบริวารหลายๆ พวกที่หัวหน້ามารวมกัน ในฐานะผู้รับอุปถัมภ์ ของผู้อุปถัมภ์ที่อยู่เหนือไป

แนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ข้างต้น พอจะสรุป แนวคิดระบบอุปถัมภ์ในปัจจุบัน ได้ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มิใช่จำกัดเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่ยังสามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มอุปถัมภ์ ใน 2 ลักษณะคือ ²⁰

1. Clique and Tendencies เป็นโครงสร้างที่มีรูปแบบการรวมตัวน้อยมาก ไม่มีการจัดองค์การ หรือกระทำได้เป็นการชั่วคราว เช่น ในช่วงการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง รูปแบบนี้ผู้อุปถัมภ์ต้องมีบารมี และบุคลิกภาพผู้นำ
2. Personal / Client – Group Factions เป็นโครงสร้างที่มีรูปแบบการรวมตัวยาวนานกว่าโครงสร้างแรก เป็นกลุ่มเล็กๆ ที่มีตัวผู้นำระดับรองลงมาความสัมพันธ์จะอยู่ในรูปแวงวง ใช้ชื่อผู้นำกลุ่มเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม

ในความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ในทางการเมือง ระบบการเมืองที่พัฒนาแล้วทุกระบบ มีหน้าที่ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เรียกร้องแสดงออก หน้าที่ดังกล่าว

²⁰ Dennis C, Beller and Frank Belloni edited, “Party and Faction : Mode of Political Compitition, “Faction Politics : Political Parties and Factionalism in Comparation Perspective (Santa Barbara : ABC Clio, Inc., 1987) pp.422-430.

อยู่ภายใต้การทำงานของโครงสร้างทางสังคมที่มีลักษณะเป็นสายสัมพันธ์ส่วนตัวในแนวตั้ง (vertical) ระหว่างผู้มีฐานะสูงกว่า กับผู้มีฐานะต่ำกว่า แต่ในกรณีนี้เป็นการแสดงออกทางการเมือง การตอบสนองแลกเปลี่ยนผลตอบแทนซึ่งกันและกัน จึงมีลักษณะของผลประโยชน์ทางการเมืองเป็นส่วนใหญ่

ทางด้าน การพัฒนาของระบบพรรคการเมือง มักพบว่าพรรคการเมืองทั้งหลายในประเทศด้อยพัฒนา ต่างก็เจริญขึ้นมาจากพื้นฐานโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ด้วยกันทั้งสิ้น²¹ ทั้งนี้ เพราะยังคงมีปัจจัยบางประการที่ก่อให้เกิดเงื่อนไขดังกล่าว

คริสโตเฟอร์ คลาฟาน ได้ให้ภาพของเมืองแบบอุปถัมภ์นี้ว่าเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข 4 ประการ คือ²²

1. ในสังคมนั้น ๆ ทรัพยากรสำคัญถูกผูกขาดไว้ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ จนมีผลให้คนที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้ขาดหลักประกันในชีวิตไป ต้องหาผู้อุปถัมภ์หยาบยื่นให้
2. ผู้อุปถัมภ์เองมีความต้องการหรือจำเป็นที่จะต้องพึ่งผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เพื่อให้ช่วยเหลือเกื้อกูลคน โดยที่ผู้อุปถัมภ์ยินดีให้ทรัพยากรตอบแทน
3. กลุ่มผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ไม่มีความสามารถรวมตัวกันเพื่อต่อรองกับกลุ่มผู้อุปถัมภ์ เพราะตัวผู้อุปถัมภ์ควบคุมทรัพยากรที่ใช้ในการบังคับมิให้กลุ่มผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์รวมตัวกันได้
4. ระบบสังคมการเมืองไม่สามารถไม่สามารถใช้คุณธรรมในการแจกแจงทรัพยากรแก่สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

²¹ เดวิด เอฟ แฮส, “ลัทธิอุปถัมภ์แบบเจ้านายลูกน้อง และการพัฒนาชนบทในประเทศไทย, ” ในการเมืองท้องถิ่นและชนบทไทยในทัศนะนักวิชาการตะวันตก แปลโดย พงษ์อินทรา ตันติวัฒนา (กรุงเทพฯ : พีระการพิมพ์, 2526) น. 117-118.

²² Christopher Claphan, “Clientelism and The State, “Private Patronage and Public Power : Political Clientelism in Modern State Christopher Claphan edited (London : Frances Pinter Publishers, 1982X/, pp.7-8).

ระบบอุปถัมภ์ หรือทฤษฎีที่เกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวข้างต้น แม้จะมีการอธิบายขยายความในลักษณะที่แตกต่างกัน แต่ในทางวิชาการแล้วเราถือว่าทฤษฎีนี้เริ่มมาจากผลงานของมนุษยวิทยา เरिक อาร์ วูล์ฟ ได้อธิบายไว้ว่า²³ ในสังคมที่มีความสัมพันธ์ซับซ้อน ภาวะความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมจะไม่เป็นระเบียบแบบแผน เกิดความสัมพันธ์แบบรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ (informal group) คู่ขนานไปกับสถาบันหลักทางสังคม

การนำเอาทฤษฎีของ วูล์ฟ มามองสังคมไทย ก็ทำให้เราเห็นภาพที่สำคัญบางประการตัวอย่าง เช่น เจเรมี เอช. เคมป์²⁴ เอาทฤษฎีแนวคิดของ วูล์ฟ มาเทียบกับภาพสังคมไทยทำให้เห็นลักษณะสำคัญ 2 ประการ

ประการแรก คือ สังคมไทยขาดกลุ่มในลักษณะที่เป็น สมาคมแบบอเมริกันในขณะเดียวกันกลุ่มความสัมพันธ์ทางเครือญาติในสังคมไทยก็ไม่ได้เข้มแข็งพอที่จะเป็นหลักในการจัดระบบสังคม ไม่เห็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ชัดเจนหนักแน่นในสังคมไทย

ประการที่สอง ฐานะตำแหน่งของคนในสังคมมีลักษณะไม่สม่ำเสมอซึ่งเป็นเครื่องรองรับที่ดีอันจะส่งเสริมให้ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์มีลักษณะโดดเด่น ซึ่งลักษณะ 2 ประการนี้ ทำให้ระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม / ความสัมพันธ์ในสังคมจะมีลักษณะด้านหนึ่งเป็นความสัมพันธ์ลักษณะเครือญาติ ซึ่งเป็น

²³ Eric R. Wolf “Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies,” in Michael Banton (ed.), The Social Anthropology of Complex Societies (London : Tavistock Publications, 1966), pp. 1-3.

²⁴ สมเกียรติ วันทะนะ, บทเก็บความเพื่อการอภิปราย จากบทความของ Jeremy H. Kepm, “A Tail Wagging the Dog : The Patron-Client Model in Thai Studies “ ในสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอกสารทางวิชาการหมายเลข 46 เพื่อประกอบการสัมมนาเรื่อง “การใช้ Patron-Client Model ในการศึกษาสังคมไทย” จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 21 ธันวาคม 2524, น. 7-8.

การช่วยเหลือเกื้อกูล อีกด้านหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่มักจะไม่ใช่เรื่องของศีลธรรม ในระหว่าง 2 จุดนี้ จะมีจุดของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เลื่อนไปเลือนมา แต่ยากที่จะระบุให้ชัดเจนว่าอยู่ตรงไหน สุดแต่เงื่อนงำทางประวัติศาสตร์ดังรูป ²⁵

(ศีลธรรม)

(ไม่ใช่ศีลธรรม)

เครือข่าย -----ระบบอุปถัมภ์-----อำนาจ

สายสัมพันธ์ทางสังคม

มีข้อสังเกตที่ต้องพิจารณาประกอบกันคือ การมองสังคมแบบระบบอุปถัมภ์นี้ ควรจะมองในแง่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ด้วย ในสังคมไทยนั้นรัฐพยายามเอาทรัพยากรในสังคมมาใช้ประโยชน์ และในประวัติศาสตร์เครื่องมือของการนำเอาทรัพยากรมาใช้ก็คือ ระบบการควบคุมกำลังคนของรัฐ ซึ่งเป็นวิธีการที่รัฐจัดแบ่งให้คนมีการควบคุมกัน ในลักษณะนายกับไพร่อันเป็นไปตามหลักการของระบบอุปถัมภ์ ลักษณะความสัมพันธ์ของนายกับไพร่เป็นความสัมพันธ์แบบเผชิญหน้าระหว่างคนสองคนที่อยู่ในฐานะไม่เสมอภาคกันและทั้งสองฝ่ายได้รับประโยชน์ตอบแทนจากความสัมพันธ์นั้น

แบบแผนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์-ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ในสังคมไม่มีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายเป็นกลุ่มเป็นก้อนและระบบความสัมพันธ์ฉันท์มิตรเปิดกว้าง ก็อาจเกิดความสัมพันธ์แบบคู่ซึ่งแต่ละคนพยายามแสวงหาผู้สนับสนุนของตนเอง โดยขยายตัวออกในวงกว้างหรือในสังคมที่โครงสร้างสถาบันที่เป็นทางการมีความอ่อนแอเป็นการเพิ่มสมรรถนะของผู้อุปถัมภ์ในการสร้างอิทธิพลที่มีต่อการดำเนินงานของสถาบันที่เป็นทางการ ในการมองระบบการเมืองในปัจจุบันเราอาจเห็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคกันและการตอบแทนแลกเปลี่ยนแปลงผู้อุปถัมภ์-ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เกิดขึ้นในเวทีการเมือง ที่

²⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 8

แฝงเร้นมาในรูปการใช้ระบบหัวคะแนน การรณรงค์หาเสียงด้วยวิธีใช้เงินและการสนองตอบด้วยการให้ความสนับสนุนทางการเมืองลักษณะต่างๆ

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ตั้งอยู่บนรากฐานของความไม่เท่าเทียมกันและแตกต่างในอำนาจ ปัจจัยสำคัญของความไม่เท่าเทียมนั้นคือ กระบวนการของการผูกขาด ที่ผู้อุปถัมภ์กระทำต่อผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ โดยแสดงออกทั้งในปริมณฑลทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในส่วนประเทศไทยกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์สามารถพบเห็นได้ไม่ว่าในพรรคการเมืองระบบราชการระดับหมู่บ้าน รวมทั้งการแสดงออกในรูปของพฤติกรรมการเลือกตั้งอีกด้วย

พวก (Cliques)

Jam C. Scott

การอธิบายกิจกรรมทางการเมือง นอกจากพิจารณาภายใต้ตัวของความขัดแย้งหรือการร่วมมือกันแล้ว (conflict of communalism) ยังอาจพิจารณา ภายใต้ แนวคิดเรื่อง กลุ่มอำนาจที่ไม่เป็นทางการ

กลุ่มพรรคพวก (cliques) ที่ดี ศูนย์รวมอยู่ที่ผู้นำ กลุ่มแตกแยก (factions) และกลไกความสัมพันธ์ (instrumentalities) ที่เป็นลักษณะทั่วไปของกระบวนการทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ที่มีรูปแบบพื้นฐานเป็นการรวมกันอย่างไม่ทางการระหว่างบุคคลที่มีอำนาจ ที่อยู่ในฐานะที่จะให้ความมั่นคงหรือ การชักนำ หรือทั้งสองอย่าง กับผู้ตามจำนวนหนึ่งที่ได้รับในรูปของความจงรักภักดี และการช่วยเหลือส่วนตัวตามความต้องการของผู้อุปถัมภ์ รูปแบบของความสัมพันธ์ ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ตามแนวตั้งนี้ เป็นลักษณะที่สำคัญของหลักทาง โครงสร้างการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วิลสัน (Wilson, 1962)²⁶

อธิบาย กลุ่มพรรคพวกหรือพวก (cliques) ว่าเป็นกลุ่มที่มีหัวหน้าเป็นศูนย์กลาง กลุ่มดังกล่าวเป็นเหมือนพื้นฐานของชีวิต การเมืองในประเทศไทย ทั้งนี้ เพราะโดยเนื้อแท้แล้ว กลุ่มพรรคพวก ก็คือ กลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดแบบตัวต่อตัว เนื่องด้วยลักษณะของความผูกพันที่ผูกมัดพวกเขาเข้าด้วยกันนั้น เป็นเรื่องส่วนตัว เช่น การรักใคร่ชอบพอกันส่วนตัว และความจงรักภักดี ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และผู้ตาม (หน้า 116)

ความผูกพันในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างครู และนักเรียน ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มในระบบราชการ เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นพื้นฐานของการสร้างกลุ่มพรรคพวก (พวก) แบบไม่เป็นทางการได้ การเมืองไทยล้วนเป็นเรื่องของการแข่งขันระหว่างพรรคพวก (พวก) ข้าราชการ เพื่อประโยชน์ต่อรัฐบาล (หน้า 277)

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง พวก หรือกลุ่มพรรคพวก ริกส์ (Riggs 1966) ได้กล่าวไว้ ในการวิเคราะห์ระบบราชการไทย สรุปว่า การเมืองระดับชาติของไทยเป็นเพียงจุดหมายปลายทางของการต่อสู้ เพื่ออำนาจระหว่าง “กลุ่มพรรคพวก (พวก)” และกลุ่มย่อย (Cliques and Factions) (หน้า 212)

“กลุ่มพรรคพวก (พวก)” และ “กลุ่มย่อย ” ประกอบด้วยปัจเจกบุคคลที่บ่อยครั้งรวมตัวกันได้ ก็โดยความผูกพันของความเป็นเพื่อน และการรู้จักชอบพอกันมานาน โดยเฉพาะเมื่อย้อนหลังถือสมัยเป็นนักเรียนด้วยกัน และบางครั้ง ก็รวมถึงการเป็นเครือญาติ โดยการแต่งงานด้วย โดยทั่วไปแล้วสมาชิกของกลุ่ม มีตำแหน่งทางราชการ ไม่ว่าจะป็นทหาร หรือ พลเรือน (หน้า 213)

²⁶Wilson, D., A., 1962 Politics in Thailand. Ithac : Cornell University

มอเรลล์ และ ชัยอนันต์ (Morell and Chai-Anan 1981) ในการวิเคราะห์การเมืองไทยในช่วงปี 1973-1976 ได้พิจารณาว่า การผ่านการศึกษา “ รุ่นเดียวกัน ” เป็นส่วนประกอบสำคัญสำหรับการก่อตั้งกลุ่มระหว่างชนชั้นผู้นำซึ่ง

“.... เป็นกลไกที่สำคัญสำหรับความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ที่มีประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ในสังคมไทยต่างจากเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ดีในสังคมอื่นๆ เพราะถูกทำให้เป็นปึกแผ่นได้ไม่เพียงแต่โดยการแลกเปลี่ยนสินค้า และผลประโยชน์กันเท่านั้น แต่โดยอาศัยข้อผูกพันทางศีลธรรมที่มีอยู่ต่อกันระหว่างบุคคลสองคนที่เป็น “ รุ่นเดียวกันด้วย ” (หน้า 32)

ซึ่งความสัมพันธ์เช่นนี้ อาจารย์วิทยา สุจริตชนารักษ์ เรียกความสัมพันธ์เช่นนี้ว่า “ พวก ” หรือ “ พรรคพวก ”

วิทยา สุจริตชนารักษ์

1. “ พวก ” ไม่มีโครงสร้างที่เป็นทางการ ในฐานะของแบบแผนของความสัมพันธ์ “ พวก ” ยังคงมีลักษณะของนามธรรม อย่างไรก็ตาม “ พวก ” มีรูปแบบหลากหลาย เช่น กลุ่ม พรรค สมาคม คณะรัฐมนตรี ฯลฯ

2. “ พวก ” มีขอบเขตและอาณาเขตของมันเอง ซึ่งมีระดับชั้นต่างๆ หลากหลาย แต่จะจำกัดโดยภูมิหลังของสมาชิกส่วนใหญ่ที่สังกัด เหตุผลที่ “ พวก ” มีหลายระดับชั้นเนื่องจากการที่บุคคลที่เข้าร่วมในสังกัดของความเป็นพวกนั้น มิได้เข้าร่วมสังกัดด้วยเงื่อนไขหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวนอกเสียจากว่าบุคคลคนๆ นั้น จะมีความเด่นชัดเป็นพิเศษในด้านใดด้านหนึ่ง

3. การเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นสมาชิกของความเป็นพวกนั้นถือเป็นการแสดงออกของคนๆ นั้นอย่างชัดเจนในทางใดทางหนึ่ง บุคคลคนนั้นอาจจะต้องยอมรับจุดยืนที่เป็นจุดยืนของ “ พวก ” อย่างไรก็ตาม ความยึดหยุ่นของ “ พวก ” นั้น ทำให้ผู้ที่เข้าร่วมนั้นไม่จำเป็นต้องยึดจุดยืนอย่างใดอย่างหนึ่งไปตลอด

4. “พวก” ปรากฏจากซึ่งการยึดมั่นในอุดมการณ์ เพราะ “พวก” นั้นยึดอยู่กับผลประโยชน์ที่จะได้รับมากกว่าเกณฑ์การได้เสียผลประโยชน์นั้นจะเป็นตัวกำหนดการโยกย้ายและการเปลี่ยน “พวก”

5. แกนของ “พวก” คือคนกลุ่มเล็กๆ ซึ่งคนเหล่านี้จะสามารถกระทำการต่างๆ ในนามของ “พวก” ได้ คนเหล่านี้จะนำมาซึ่งผลประโยชน์ต่างๆ และความรุ่งเรือง และในทำนองกลับกันคนเหล่านี้ก็สามารถทำให้เสียผลประโยชน์และความเสื่อมเสียด้วย แกนดังกล่าวนี้ย่อมสามารถก่อให้เกิดการแตกแยกหรือการสมัครสมานกันใน “พวก”

6. การแยกตัวออกจากการเป็นพวก และการเข้าเป็นพวกหรือการกลับเข้าเป็นพวกนั้นถูกมองว่าเป็นเรื่องปรกติ โดยเฉพาะในการเมืองไทยมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้อยู่เสมอ ฉะนั้นการบังคับให้ใครเป็นพวกอยู่ตลอดไปนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก ฉะนั้น ลักษณะสำคัญของการเมืองไทยจึงปรากฏอยู่ในคำกล่าวที่ว่า “ไม่มีมิตรแท้และศัตรูถาวร” ซึ่งคำกล่าวนี้มีนัยว่า ภายใน “พวก” ย่อมมีความแตกต่างหลากหลายในทัศนะความคิดเห็น และความแตกต่างที่วุ่นวายที่จะหาทางประนีประนอม

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)

บี.เอฟ. สกินเนอร์ ได้วางรากฐานทฤษฎีการแลกเปลี่ยนโดยการทดลองพฤติกรรมกรรมกรเรียนรู้ของนกพิราบ โดยวางเงื่อนไขการให้รางวัลเป็นเมล็ดข้าว ถ้านกพิราบไปจิกปุ่มไฟฟ้าที่กำหนดไว้ แต่ถ้าไปจิกปุ่มอื่นก็จะได้รับโทษโดยจะมีกระแสไฟฟ้าอ่อนๆ คู่อให้เกิดความเจ็บปวดและระคายเคือง ต่อไปนกพิราบก็จะเกิดการเรียนรู้ที่จะแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมที่ตนเองได้ประโยชน์คือการเลือกจิกเฉพาะปุ่มที่จะได้เมล็ดข้าวออกมาเมื่อมันต้องการอาหาร

ต่อมา ชอร์จ โฮแมนส์ ได้พัฒนาทฤษฎีการแลกเปลี่ยนโดยเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งไม่แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นๆ กล่าวคือ มนุษย์จะคบหากันอย่างไรก็ลัทธิคตินิยมหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการตอบสนองความต้องการ และการทำประโยชน์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันมากน้อยเพียงไร ความต้องการและผลประโยชน์จึงเป็น

ตัวกำหนดพฤติกรรมของคนซึ่งอยู่ร่วมกัน²⁷ ลักษณะเช่นนี้ Homas เรียกว่า “ การแลกเปลี่ยนทางสังคม ” อันหมายถึง การแลกเปลี่ยนกิจกรรมไม่ว่าจะจับต้องหรือไม่ เพื่อสิ่ง/ของรางวัลระหว่างบุคคลอย่างน้อยที่สุดสองคนขึ้นไป

ปีเตอร์ เอ็ม เบลา นักทฤษฎีการแลกเปลี่ยนอีกผู้หนึ่งได้ย้าว่า สิ่งที่จะได้รับการตอบแทนเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนเราคบหาสมาคมกันนอกจากแลกเปลี่ยนในระดับปัจเจกชนแล้ว Blau ได้ ขยายว่าการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่นการจัดสร้างที่พักผู้โดยสาร การบริจาทานในสมัยการเลือกตั้ง ฯลฯ ก็ถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยนที่กว้างออกไปในระดับสังคมด้วย

ดังนั้น การที่ผู้ไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งลงคะแนนให้ผู้สมัครรับเลือกตั้ง ก็เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับทรัพย์สินประโยชน์อย่างอื่น เช่น ความสะดวกสบาย หรือตำแหน่งหน้าที่ที่คาดว่าจะได้รับ ส่วนผู้สมัครรับเลือกตั้งก็ใช้เงินบ้าง ผลประโยชน์บ้าง หรือความยกย่องนับถือว่าเป็นกลุ่มเดียวกันบ้าง หรือแม้แต่ตำแหน่งหน้าที่การงานให้ผู้สนับสนุนลงคะแนนให้แก่ตน เป็นการแลกเปลี่ยนกับคะแนนเสียงที่ตนได้รับ

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

ในเรื่องการแลกเปลี่ยนในระบบอุปถัมภ์ (ผู้อุปถัมภ์ และ ผู้รับอุปถัมภ์)

แฟรงค์ ลินซ์²⁸ กล่าวไว้ว่า ความไม่สมดุลในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่าย ที่แสดงและสะท้อนให้เห็นความไม่เท่าเทียมกันในแง่ของทรัพย์สิน อำนาจ และสถานภาพ ผู้รับอุปถัมภ์ในความหมายนี้คือ ใครก็ตามที่เข้าไปมีส่วนในการแลกเปลี่ยนที่

²⁷ สุวิทย์ รุ่งวิสัย, พฤติกรรมการณ์ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของประชาชนในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ 2526 (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2528).

²⁸ Frank Lynch, Four Readings in Philippine Values, Institute of Philippine Culture, Paper No. 2, Quezon City, Ateneo de Manila Press 1964.

ไม่เท่ากัน ที่ผู้รับอุปถัมภ์ไม่สามารถตอบแทนได้เต็มที่ การคิดหนี้บุญคุณได้ผู้ภักด์เขาไว้กับผู้อุปถัมภ์

ปีเตอร์ บลาว (Peter Blau) เสนอในงานของเขาเรื่อง Exchange and Power in Social Life²⁹ โดยอธิบายถึงความไม่สมดุลของการตอบแทนผู้อุปถัมภ์อยู่ในฐานะที่จะช่วยเพียงอย่างเดียวยุติในด้านสินค้าและบริการ ชื่อผู้อุปถัมภ์และครอบครัวต้องการเพื่อยังชีพ และการกินคืออยู่ดี ตัวอย่างเช่น บ่อยครั้งที่เจ้าที่ดินรายใหญ่ในท้องถิ่น คือผู้ให้การปกป้องคุ้มครอง ความมั่นคง การมีงานทำ การติดต่อสื่อสาร คมนาคม หรือ การศึกษา และอาหารการกินในยามยาก บริการเหล่านี้มีความสำคัญมาก ทำให้ผู้เช่านา หรือ ลูกไร่ ต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์เป็นอย่างมาก ทำให้ผู้อุปถัมภ์ คือ ผู้ที่อยู่ในฐานะที่จะเรียกร้องความร่วมมือจากผู้อุปถัมภ์ได้อย่างเต็มที่

อีริค วูล์ฟ (Eric Wolf, 1966)³⁰ ในเรื่อง “ Kinship, Friendship and Patron-client Relations in Complex Societies ” ได้พิจารณาในสังคมขนาดใหญ่ ที่มีการแบ่งฐานะตำแหน่งที่ซับซ้อนสังคมดังกล่าว เครือญาติและเพื่อนมีความสำคัญต่อบุคคลในการแสวงหาผลประโยชน์ในการต่าง ๆ วูล์ฟ เห็นว่า ระบบอุปถัมภ์ จะเกิดขึ้นเมื่อการเกี่ยวพันระหว่างเพื่อนที่ร่วมผลประโยชน์กันมาถึงจุดที่เสียสมดุล คือเมื่อฝ่ายหนึ่งของคู่สัมพันธ์ มีฐานะเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ในการเสนอสิ่งของและบริการต่างๆ ข้อแตกต่างระหว่างเพื่อนโดยทั่วไป กับ ผู้อุปถัมภ์ และ ผู้รับอุปถัมภ์ คือ “ การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ไม่อยู่ในลักษณะเท่าเทียมกัน ในคุณค่าของสิ่งที่แลกเปลี่ยน “ บริวารจากผู้อุปถัมภ์ มี

²⁹ ปีเตอร์ เอ็ม. บลาว (Peter M. Blau, Exchange and Power in Social Life, New York : Wiley, 1964 pp. 21-22) การอธิบายของบลาว (Blau) ในเรื่องการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันและความแตกต่างกันในเรื่องของอำนาจ และการเชื่อฟังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์.

³⁰ Eric R. Wolf “ Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies, “ in Michael Benton (ed.), The Social Anthropology of Complex Societies, (London : Tavistock Publications, 1966).

ลักษณะที่ “ ค่อนข้างชัดเจน ” อาจเป็นการ “ ช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการปกป้องให้พ้นจากการบีบบังคับจากผู้มีอำนาจทั้งที่เป็น ไปตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม “ ในขณะที่ผู้รับอุปถัมภ์จะตอบแทนด้วยสิ่งที่ไม่ปรากฏ รูปร่างแน่ชัด เช่น “ การแสดงความเคารพนับถือ ”, “ การเสนอข่าวสาร ” “ การหาเสียงสนับสนุนทางการเมือง ” เป็นต้น